

СЛОВО ОЛЕСЯ ГОНЧАРА В СЛОВНИКУ

УДК 811.161

Наталія Сніжко

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ МОВОСВІТУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Стаття присвячена аналізу концептуальної картини світу Олеся Гончара, яка є важливим складником сучасного українського мовомислення. У творчій спадщині письменника представлені константи української та світової культури, які увиразнюють традиції світосприймання, а також нові концептуальні домінанти, що відтворюють оновлене українське світобачення, утверджують процеси демократизації та гуманізації суспільства. Багатий неолексикон та оригінальна образна система Олеся Гончара – вдячний фактичний матеріал для сучасних досліджень неології, лінгвокогнітології, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, лінгвостилістики та авторської лексикографії.

Ключові слова: *Олець Гончар, концептуальна картина світу, мовна картина світу, авторська картина світу, ідіолект, концептуарій, неолексикон, авторська лексикографія.*

The article is devoted to analysis of the conceptual picture of the world by Oles Honchar which is the basis for the development of modern Ukrainian language thinking, the development of Ukrainian linguistics and the establishment of the state of Ukraine. In the creative heritage of the writer, the constants of Ukrainian and world culture are presented, which reveal the traditions of worldview, as well as new conceptual dominants that reproduce the updated Ukrainian worldview, establish the processes of democratization and humanization of society. The rich neo-lexicon of Oles Honchar and his original conceptual image system reinforce contemporary macro-scientific research and

provide understanding of the theoretical foundations of neology, linguocognitology, and linguoconceptology, and linguoculturology, linguostylistics and author's lexicography.

Key words: *Oles Honchar, conceptual picture of the world, language picture of the world, author's picture of the world, idiolect, conceptuarium, neo-lexicon, author's lexicography.*

Творча спадщина Олесь Гончара, визначного мислителя, письменника, громадського діяча, – це утвердження традицій українського мовомислення та світосприймання, вагоме підґрунтя розвитку української культури й української мови.

У «Щоденниках» О. Гончара – думки про історію нашої країни, роль письменників та громадських діячів у формуванні національної свідомості, про утвердження України у світовому полікультурному просторі.

Національна ідентичність українців, рідний край, рідна мова, Україна і світ, традиції української культури, сім'я, праця, творчість, гуманізм – це ті провідні ідеї, або ключові поняття (концепти), над якими постійно працював Олесь Гончар. «Така вже наша професія: мислити і творити, творити і мислити», – визначив своє життєве кредо письменник (Гончар II: 369), тому всі його твори (художні, публіцистичні, автобіографічні) є зразком вдумливого осмислення вічних проблем Всесвіту, людського співжиття, гуманістичних засад розвитку суспільства.

У сучасній лінгвоукраїністиці «Щоденники» митця постають як скарбниця знань про Україну і світ в оцінці письменника. Це надійне джерело пізнання концептуальної (ККС), мовної (МКС) та авторської (АКС) картин світу.

З'ясуванню концептуальних домінант мовотворчості Олесь Гончара присвячені праці багатьох мовознавців. Провідні ідеї мовосвіту письменника в єдності з мовно-виражальними засобами їх відтворення досліджує Н. М. Сологуб у монографії «Мовний світ Олесь Гончара». Концептуальну, мовну й авторську картини світу дослідниця увиразнює словопоказчиком до художніх творів [Сологуб 1991]. На вершинності мовно-естетичного спрямування творів письменника та вагомості його світоглядних позицій для

сучасного покоління акцентує С. Я. Єрмоленко [Єрмоленко 1998]. У низці наукових праць М. І. Степаненко наголошує на важливості систематизування матеріалів щоденникових записів Олесь Гончара задля ґрунтовного дослідження історії України, українського світосприймання, авторського мовомислення та аксіологічної сфери мови. У книзі «Світ в оцінці Олесь Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника» дослідник систематизує висловлювання О. Т. Гончара за рубриками: Філософські поняття; Часові поняття; Людина; Нація, народ; Мова; Духовне надбання; Етнопам'ять; Наука; Література; Мистецтво; Суспільний розвиток; Традиції; Символи; Релігія; Природа тощо [Степаненко 2012].

Загальній проблематиці «Щоденників» письменника та його ролі в становленні нової синтетичної форми відтворення дійсності, що виявляється у поєднанні художнього та публіцистичного стилів з автобіографічними записами, присвячена праця Я. В. Вельможко [Вельможко 2015]. Провідну концептуальну домінують *людина* за матеріалами щоденникових записів письменника досліджує Л. К. Оляндер у праці «Людина і світ у «Щоденниках» Олесь Гончара: біографічний вимір» [Оляндер 2014]. Концепту *море* присвячена праця С. Є. Ігнатьєвої «Лінгвокультурна парадигма концепту «море» у щоденниковій прозі Олесь Гончара» [Ігнатьєва 2011]. Перелік праць гончарознавців весь час поповнюється новими розвідками.

У відділі лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України розпочато формування електронної картотеки творів письменника (трьох томів «Щоденників» та збірки «Далекі вогнища»), яку буде використано для укладання словника мови письменника, неолексикону, загальномовного тлумачного та ідеографічного словників тощо [Сніжко 2016, 2017]. Електронні картки містять інформацію про концептуальні доміюючі мовотворчості письменника, ККС Олесь Гончара відтворена багатим ілюстративним матеріалом. Статистична параметризація лексичного наповнення картотеки увиразнює частоту вживання слів, які є доміюючими у концептуальній

моделі О.Т. Гончара: *Україна, людина, людство, світ, життя, гармонія, література, мова* та ін. Поряд з цими частовживаними поняттями постають у «Щоденниках» слова та вирази *чиновництво, руйначі, цькувачі, доморощені герострати* тощо, які визначають антонімічне обрамлення МКС: *творчість – руйнування, розвиток – самознищення, гармонія – дисгармонія* тощо.

Наповнення лексичної картотеки відбувається одночасно з формуванням концептуарію письменника. Лексичні засоби співвідносно з концептуальними домінантами, внаслідок чого постають фрагменти знання про Україну, світ, родину письменника, його ставлення до світу, літературного й мовного процесів тощо. Лексична картотека наповнюється неологізмами та неосемантизмами, що відтворюють глобальне мислення й високий інтелектуальний потенціал письменника (*всепланетарний, всеземний, високогуманістичний, співпланетник, великодність, вершинність*).

У концептуарії Олесь Гончара представлені: *земля, космос, мікросвіт, макросвіт, Бог, душа, духовна сфера, доля, воля, містика, ноосфера* і т. ін. Письменник захоплюється досягненнями вчених, розмірковує над долею людства, застерігає від надмірної мілітаризації, засуджує тоталітаризм, тероризм, переймається трагедією Хіросіми та Чорнобиля, радіє процесам оновлення в Україні і світі, підтримує демократизацію і гласність, вітає створення громадської організації «Рух», піклується про розвиток української мови. Лексичні одиниці та цитатний матеріал «Щоденників» Олесь Гончара активно використовують лексикографи у словниках різних типів. В академічному виданні Додаткового тому до одинадцятитомного Словника української мови, який відтворює закономірності розвитку української мови та українського світосприймання кінця ХХ – початку ХХІ ст. [Словник 2017], подано цитати письменника до словникових статей *революція, рух, рухівець, радіація, радіоактивний, русифікація, розстріляне відродження* та ін., напр.: *Звідусіль люди підходять [на Софійський майдан], і коли я з рухівцями піднявсь на трибуну і хор заспівав «Боже, Україну храни»,*

Кисва було не впізнати! Майдан до самих, здається, обрїїв запруджений людьми і все-все незвично цвіте блакитно-жовтим цвітом! (Гончар III: 274); *Сьогодні українське радіо передало моє слово (першу передачу) про «недостріляне відродження», як я його називаю, бо, крім Розстріляного, було і таке.. Маю на увазі Тичину, Рильського, Сосюру, Яновського, Бажана, Малишка, Остапа Вишню, тобто тих, чудом уцілілих, котрі й у пеклі тоталітаризму підтримували честь і високість українського слова* (Гончар III: 463); *Черкащани розповідають: лісові звірі з радіоактивної зони тікають до них, у Шевченкові краї* (Гончар III:107); *Фактів грубої, тупої русифікації зараз хоч відбавляй.. Забуто те, що для України російська мова – це не лише мова Пушкіна і Толстого, а й мова утисків, валуєвських указів, жорстоких вікових принижень* (Гончар III: 124).

У ККС Олеся Гончара Україна постає в нерозривній єдності зі світовим простором, а концептосфера «Україна і світ» має потужне лексико-семантичне й образне відтворення. «Щоденники» письменника наповнені зразками високохудожнього відображення краси різних куточків світу і майже в кожному з них постає порівняння з красою рідного краю: *Їдемо в аеропорт Леонардо да Вінчі. На околицях Рима зелено, весняно, зовсім передвеликодньо (Великдень буде в найближчу неділю). Краєвиди – як десь під Полтавою. І Тибр нагадує Ворсклу чи Сулу* (Гончар II: 260).

Україноцентричне сприймання світу – визначальна риса ідіостилу письменника, показник високопатріотичного спрямування його творчості. Україну письменник вважає розвиненою самостійною державою, яка посідає гідне місце в колі інших країн світу. Рівноправні міжнародні відносини – таким має бути вектор зовнішньої політики України. Сприймати все прогресивне й поширювати у своїй країні досвід інших народів світу – таким вбачає письменник розвиток України.

Підтримка рідної мови та засудження русифікації – концептуальні доміанти письменника-мовотворця і письменника-державотворця. Сторінки «Щоденників» рясніють записами письменника про зневажливе

ставлення чиновників вищих рівнів до української мови: *А на останньому Пленумі ЦК українською мовою виступав лише один – тернопільський секретар. Решта знали суржик* (Гончар II, 284).

Щоденникові записи Олесея Гончара увиразнюють основні завдання культурного розвитку України, серед яких – невтомна праця письменників над розвитком української мови і літератури та збереження пам'яток української культури. Концептосфера «Найукраїнніші місця в Україні» посідає вагоме місце в ККС Олесея Гончара: *І ось Гадяч, Лесин Зелений Гай (його ще називають «Галочка»), Лесина «найукраїнніша Україна»!..* (Гончар II: 540).

Краса рідного краю вписана в палітру краси світу, тому й сьогодні як актуальний сприймаємо екологічний заклик письменника – зберегти планету та національну своєрідність культур народів світу.

Рідний край – це та концептуальна домінанта, яка увиразнює ідіостиль письменника і є найважливішою для всіх класиків української літератури. Теоретично вагомим для макронаукових досліджень є узагальнення Олесея Гончара щодо структури концептуаріїв Т. Шевченка та О. Довженка: *Знаю одне: дума про Україну була в нього [О. Довженка] всепоглинаюча, дума – на все життя. Теж саме, що й у Шевченка: історія, гетьмани, батько й мати, рід, Бог, майбутня доля нації – все зливалося в єдиний клубок образів, у почуття могутнє, прекрасне* (Гончар III: 511). Роздуми письменника увиразнюють концептуальну схему українського мовомислення і виявляють константи української культури – *Україна, Бог, сім'я, народ, нація, любов.*

Рідний край, місце народження Олесея Гончара, його родина – це найважливіші складники концептосфери мовотворчості, які зумовили формування особистості письменника-гуманіста. У «Щоденниках» знаходимо записи письменника про чинники формування широти його мислення, простору душевної щедрості, гуманістичних засад творчості: *Я – з напівстепу. Цим багато що пояснюється у творчості і в самому складі душі. Перші враження*

дитинства – неосяжні простори. Неба високість... Степове безмежжя – твоя колиска (Гончар II: 395).

Навколо концептуальної домінанти *рідний край* зосереджені біографічні записи письменника і всі його художні твори. Спогади про рідний край, родину, друзів завжди позначені багатими епітетами, порівняннями, образними виразами. З *великодніми дзвонами, золотим благовістом* асоціюється *дитинство*; спогади про святкування днів народження супроводжуються асоціаціями зі світлом та добром.

Родина і рідний край сформували найкращі якості письменника й наснажували його протягом життя. Сім'ю Олесь Гончар вважає основою людського суспільства: *В галактиці людства – маленьке сузір'я людей: його рідна сім'я. Тепле. Найдорожче* (Гончар II: 26). Рідним, духовно близьким людям і, в першу чергу, дружині В. Д. Гончар письменник присвячує численні сторінки щоденникових записів.

Найчастіше записи про рідний край та найближчих друзів датовані квітнем, коли день народження письменника збігається з Великодніми святами. Найтепліші спогади пов'язані зі святом Великодня у с. Сухій: *Незабаром Великдень. І багато людей на світі скажуть радісно, з неповторною інтонацією злагоди й бодай тимчасового змирення:*

– Христос воскрес!

І згадалось тихе, ясне сонце дитинства, коли дзвони бовкають у Сухій і ми, малі, в такому піднесенні «дукаємось» крашеними в цибулинні або в «фабричні» зовсім рожевій фарбі крашанками (чия міцніша?), і зовсім не думаєм про ті жахи й трагедії життя, що ждуть багатьох нас попереду... Старші ідуть на гробки, стелять рушники та ставлять їжу, справляючи поминки, сидять у задумі біля похованих рідних, а якщо й гомонять, то спокійно, безслізно, і в цьому є своя гідність (Гончар II: 459).

В авторській картині світу вагоме місце посідає образ *люди великодні*. Великодніми Олесь Гончар називає щиросердних і великодушних людей, які щоденними своїми справами утверджують чистоту помислів, гуманізм та гармонію Божої світобудови. Вони уособлюють традиційну українську доброту, щирість, богошанування: *Душа часом сумує за*

людьми в білих сорочках. За людьми великодніми. Дідусями, бабусями... Такі ж чисті душі були їхні, як сорочки великодні (Гончар II: 57). Бабусина наука про Божі заповіді постала основою гуманістичного світогляду письменника, наповнила любов'ю до людей і життя, забезпечила розуміння суті християнської релігії, яку митець сформулював у короткій дефініції: *Релігія – совісність* [Гончар II: 24].

Для сучасних українців вислів *люди великодні* постає символом чистоти, щиросердності й любові. Таким був і Олесь Гончар. Він безмежно любив людей і світ і народився саме у дні Великодніх свят, коли: *Великодність, у всьому великодність! Травця пробивається така зелена, ніколи не буває вона така зелена, як цього дня! (Згадай дитинство). Згадаєш – і здається, що саме в цей день ти народжувався на світ, бо то народжувалась твоя душа!* (Гончар II: 299). Великодність світосприймання – визначальна особливість мовотворчості письменника.

Отже, концептуальна картина світу письменника відтворює особливості українського світосприймання в динамічному аспекті, є основою дослідження української ментальності та загальнолюдських цінностей. *Є речі, –* зазначає Олесь Гончар, *– які не дають народові руйнуватись. І на першому місці тут духовна спадщина, культура нації, згуртованість, віра, мова, яка єднає й живить, – надто ж серед молоді, – углиблює благородне почуття людської і національної гідності* (Гончар II: 563).

Систематизування лексики Олесь Гончара в площині «концептуарій – мовно-виражальні засоби письменника – нові словники» важливе для вирішення актуальних та перспективних завдань лінгвоукраїністики: моделювання ККС (загальномовної та авторської); створення авторського та загальномовного концептуаріїв; окреслення структури мовної картини світу; дослідження неолексикону письменника як потужного засобу розбудови українського мовосвіту кінця ХХ ст. Моделювання концептуальної картини світу Олесь Гончара – благодатний і перспективний напрямок сучасних макронаукових досліджень. Концептуалізація світу Олесем Гончаром утверджує патріотичне й гуманістичне

світосприймання українців, відтворює традиції української культури й нові напрямки творчого поступу, увиразнює вагомість українських звичаїв у полікультурному світі.

Вельможко Я. В. Щоденники Олеся Гончара: проблематика, образ автора, стиль : Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 2015.

Гончар О. Щоденники: у 3-х т. / О. Т. Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2002–2004.

Єрмоленко С. Я. Творчість Олеся Гончара і мовно-естетична культура сучасника / С. Я. Єрмоленко // Дивослово. – 1998. – №7. – С. 11–13.

Ігнат'єва С. Є. Лінгвокультурна парадигма концепту «море» у щоденниковій прозі Олеся Гончара / С. Є. Ігнат'єва // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2011. – вип. XXIV. – ч. 2. – С. 169–174.

Оляндер Л. К. Людина і світ у «Щоденниках» Олеся Гончара: біографічний вимір // Питання літературознавства. – 2014. – № 90. – С. 251–265.

Словник української мови в 11 томах: Додатковий том : у 2-х кн. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Сніжко Н. В. Неолексикон Олеся Гончара: лексикологічний та лексикографічний виміри / Н. В. Сніжко // Українська мова. – 2017. – № 2. – С. 98–109.

Сніжко Н. В. Нова джерельна база української лексикографії в системі інтегральних лінгвістичних досліджень / Н. В. Сніжко // Людина. Комп'ютер. Комунікація: збірник наукових праць / за ред. проф. О. П. Левченко. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. – С. 47–52.

Сніжко Н. В. Структурна, функціональна та хронологічна параметризація лексики у зведеному словнику, тезаурусі й електронній картотеці / Н. В. Сніжко // Українська мова. – 2016. – № 4. – С. 87–102.

Сніжко Н. В. Особливості українського мовомислення та світосприймання в інтегральному лексикографічному відтворенні / Н. В. Сніжко // Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – С. 158–163.

Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб. – К.: Наук. думка, 1991. – 140 с.

Степаненко М. І. Літературний простір «Щоденників» Олесь Гончара: монографія / М.І. Степаненко. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. – 528 с.

Степаненко М. І. Світ в оцінці Олесь Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / автор і упорядник Микола Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2012. – 284 с.

REFERENCES

Honchar, Oles. (2002–2004). Diaries: in 3 vol. Kyiv: Rainbow (in Ukr.)

Ignatieva, S. Ye. (2011). Lingvo-cultural paradigm of the concept «sea» in diary prose Oles Honchar. *Actual problems of Slavic philology. Issue XXIV, 2*, 169–174 (in Ukr.)

Olander, L. K. (2014). Man and the World in “Diaries” by Oles Honchar: Biographical Dimension. *Questions of Literary Studies, 90*, 251–265 (in Ukr.)

Snizhko, N. V. (2017). Neoleksikon Oles Honchar: lexicological and lexicographic measurements. *Ukrainian language, 2*, 98–109 (in Ukr.)

Snizhko, N. V. (2017). New source base of Ukrainian lexicography in the system of integrated linguistic studies. *Man. Computer. Communication: a collection of scientific works*. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, 47–52 (in Ukr.)

Snizhko, N. V. (2016). Structural, functional and chronological parametrization of vocabulary in a consolidated dictionary, thesaurus and electronic card index. *Ukrainian language, 4*, 87–102 (in Ukr.)

Snizhko, N. V. (2017). Features of the Ukrainian language thinking and worldview in the integral lexicographic reproduction. *Language. Consciousness. Concept: Sb. sciences articles*. Melitopol: MDPU them. B. Khmelnytskyi, 158–163 (in Ukr.)

Solohub, N. M. (1991). The language world of Oles Honchar. Kyiv: Science opinion (in Ukr.)

Stepanenko, M. (2010). The literary space of Diaries by Oles Honchar: monograph. Poltava: LLC “ASMI” (in Ukr.)

Stepanenko, M. (2012). The world in the estimation of Oles Honchar: the axiosphere of the diary discourse of the writer. Poltava: PP Shevchenko R.V. (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1998). Creativity of Oles Honchar and linguistic and aesthetic culture of contemporary. *Dyvoslovo, 7*, 11–13 (in Ukr.)

Ukrainian language dictionary in 11 volumes: Additional volume (2017). Kyiv : Publishing House of Dmytro Burago (in Ukr.)

Velmozhko, Ya. (2015). Diaries of Oles Honchar: Problems, author's image, style: Author's abstract. dis Cand. filol sciences. Kyiv (in Ukr.)

Статтю отримано 20.02.2018

Nataliia Snizhko

THE CONCEPTUAL DOMINANTS OF OLES HONCHAR'S LINGUAL WORLD

The article is devoted to analysis of the Oles Honchar's conceptual picture of the world which is an important part of the development of modern Ukrainian language thinking. It also contributes to the development of Ukrainian linguistics and establishment of the state of Ukraine. In the creative heritage of the writer, the constants of Ukrainian and world culture (*god, love, family, law, work, humanism*) are presented, as well as new conceptual dominants that reproduce the renewal of Ukrainian worldview, the processes of democratization of society and the strengthening of Ukrainian statehood (power development, ecology, lingual creation, global thinking).

The rich Oles Honchar's vocabulary and his original conceptual image system reinforce contemporary macro-scientific research and provide understanding of the theoretical foundations of lexicology, lexicography, linguocognitology, linguoconceptology, linguoculturology, integral and author's lexicography. The neo-lexicon of the writer is an invaluable source of filling of the general and author's dictionaries, as well as an important part of the development of neology and neography.

The method of complex processing of lexical-semantic and figurative achievements of Oles Honchar is proposed. For this purpose, an integral lexicographic system is formed in which the conceptual model of the writer's world and the linguistic means of its reproduction are presented. In the electronic file system of Oles Honchar's lexical and figurative means, there is an opportunity to systematize quotes by keywords (concepts), frequency of words use, part of speech and stylistic parameters etc.

The conceptual, linguistic and author's pictures of the world appear as a means of reflecting the writer's idiosyncrasy and his significant contribution to the development of synthetic forms of reality reproduction. Such an approach is important for expressing the importance of the creative personality in the evolution of language and society. Oles Honchar appears as a writer, intellectual, thinker, apologist of high patriotism and apical spirituality.